

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת אחרי מות ושבט הגדול,

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות

תשס"ח

מספר 752

ע"ש הלנה ופאול שולמן

ארץ ישראל בהגדה של פסח

מנהג ישראל שהרב דורש בשבת שלפני הפסח, הנקראת "שבת הגדול", בפני קהילתו בעניינים הקשורים לחג הפסח ולהלכותיו.¹ בקהילות רבות נהגו לומר בשבת זו פיוטים שמעלים מוטיבים מן ההגדה ומהלכות הפסח. השנה צמודה "שבת הגדול" לחג הפסח, וברוח מנהג זה נקדיש את מאמרנו בשבת זו להגדה של פסח.

במשנה במסכת פסחים מוגדרת היטב מצוות ההגדה ("והגדת לבנך") שמוטלת על ההורים בליל הסדר: "ולפי דעתו של בן אביו מלמדו – מתחיל בגנות ומסיים בשבח, ודורש מ'ארמי אובד אבי' עד שיגמור כל הפרשה כולה" (י, ד). כלומר היסוד להגדה הוא פסוקי פרשת 'מקרא ביכורים' שבספר דברים (כו:ה-ט), שאותם צריך האב לקרוא ולדרוש וללמד לבנו לפי יכולת ההבנה שלו. ואכן, בהגדה המקובלת בכל עדות ישראל הטקסט העיקרי הוא פסוקי פרשת 'מקרא ביכורים' המתחילים במילים "ארמי אובד אבי" בתוספת מדרשים על פסוקים אלה, בעיקר מתוך "ספרי" (מדרש ההלכה על ספר דברים).

עם זה מתברר שההגדה המסורתית איננה עומדת בדרישות של המשנה שאותן מביא הרמב"ם להלכה. המשנה קובעת שיש לדרוש "את כל הפרשה כולה", והפסוק המסיים את הפרשה הוא "ויביאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ הזאת ארץ זבת חלב ודבש" (דב' כו:ט). אין נוסח של ההגדה המסורתית שבו מופיע הפסוק הזה, שהוא שיאה ופסגתה של הפרשה. רק בפסוק זה נסגר המעגל של הגאולה, של ההבטחה והגשמתה, של השבועה וקיומה: "הגדת היום לה' א-להיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו" (שם ג). מה קרה לפסוק הזה? לאן הוא נעלם?

מתברר שנוסח ההגדה שבידינו התגבש סופית בידי חכמי בבל.² יהודי התפוצות התקשו להכריז "ויביאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ הזאת", בשעה שהעם היהודי יושב בגולה, וארץ ישראל בידי הרומאים. קשה לדעת אם הייתה זאת יזמה של החכמים או מנהג של העם שקיבל את אישורם של החכמים. מכל מקום, הפסוק וכל שפיע המדרשים שעליו נעלם מן ההגדה הבבלית, שנהייתה לנוסח המקובל בעם ישראל.³

¹ לפי שיטת בעל "ערוך השולחן" גם כאשר "שבת הגדול" חלה בערב פסח. סיכום נרחב בעניין זה ראו: הרב יונה מצגר, הלכות ערב פסח שחל בשבת, הוצאת הרכנות הראשית לישראל, תשס"ח.

² ראו, למשל, את נוסח שאלות ארבעת הבנים. הוא איננו תואם את הנוסח המופיע בתלמוד הירושלמי (י, ג), שמשקף את הנוסח הארץ-ישראלי של ההגדה. ראו מאמרו של מנחם בן ישר, "על מדרש ארבעת הבנים שבהגדת פסח", דף שבועי לפרשת צו ושבת הגדול תשס"ז (מס' 697).

³ מעניין שגם הרמב"ם, שפוסק במפורש שיש לגמור את כל פרשת מקרא ביכורים עד סופה (הלכות חמץ ומצה, ז, ד) משמיט גם הוא את הפסוק הזה ואת מדרשיו מן ההגדה שהוא מביא בסוף הלכות חמץ ומצה. לכן, כנראה, הוא מדגיש בפתיחה לנוסח ההגדה: "זה הנוסח שנהגו בו ישראל בזמן הגלות".

בדורות האחרונים, שבהם זכינו לתהליך נרחב של קיבוץ גלויות מכל קצווי תבל (כמעט חצי מן העם היהודי, כ-5.5 מיליון יהודים, כבר יושבים בארץ ישראל), ולמדינה יהודית ריבונית בארץ, אין שום סיבה שלא נשוב אל מצוות ההגדה בשלמותה ואל הנוסח הארץ-ישראלי המקורי. ואכן כך נהגו רבנים אחדים שהוציאו "מהדורה ארץ-ישראלית" של ההגדה. הראשון שבהם היה הרב מנחם-מנדל כשר (בעל "תורה שלמה"), שהוציא "הגדת פסח ארץ-ישראלית" מיד לאחר הקמת המדינה,⁴ ולאחרונה יצאה לאור "הגדת המקדש" של הרב ישראל אריאל.⁵ בשתיהן נדרש בהרחבה הפסוק מפרשת מקרא ביכורים, שהושמט בהגדה הבבלית.

הרב כשר אף הרחיק לכת וטען שאת המצווה "לדרוש" יש לפרש לא רק במובן הפורמלי של הבאת מדרשים על הפסוקים, אלא גם בקישור יציאת מצרים מעבודת לחירות לאירועי ימינו כדי לקיים את הדרישה של המשנה "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים" (פסחים י:ה). ברוח זו הוסיף הרב כשר להגדה הארץ-ישראלית שלו נספחים גדולים שעוסקים מצד אחד בשואת יהודי אירופה כביטוי של שעבוד והשמדה שלא היו כמותם, ומצד אחר בקיבוץ גלויות ובהקמת המדינה כביטוי של שיבה לארץ וחירות מדינית. את הנספחים מלוות עשרות תמונות הן של השואה הן של תקומת העם בארץ.

דבר דומה קרה, כנראה, ללשון הגאולה החמישית. לשונות הגאולה מבוססות על בשורת הגאולה שמשה הביא לבני ישראל במצרים. בבשורה זו מופיעות ארבע הלשונות הידועות (והוצאתי, והצלתי, וגאלתי, ולקחתי), אבל שיאה של הבשורה הוא בפסוק האחרון: "והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אתה לכם מורשה אני ה'" (שמ' ו:ו-ח). לא ארבע לשונות לפנינו אלא חמש!

כבר התלמוד הירושלמי קושר את כוסות היין בליל הסדר ללשונות הגאולה. ר' טרפון היה שותה חמש כוסות, כאשר הכוס החמישית היא כנגד "והבאתי".⁶

מתברר שר' טרפון שימר מנהג קדום שהלך ונעלם לאחר החורבן, כאשר יהודים התקשו לומר את לשון הגאולה החמישית "והבאתי" בשעה שהם בגלות. גם כאן חידשו הרב כשר והרב אריאל את מנהג שתיית הכוס החמישית כשהם מדגישים את הקשר שלה ללשון הגאולה החמישית.⁷

השבת פסוקי הארץ אל ההגדה בליל הסדר איננה רק שחזור של הנוסח הארץ-ישראלי הקדום,⁸ אלא חובה הכרחית ומתבקשת של הודיה ושבח לבורא עולם על הזכות שזכינו לשוב לארץ הקודש, נחלת ה', אחרי אלפיים שנות גלות, ולראות בהתגשמותה של הבטחת ה' לאבות האומה ולנביאי ישראל.

ד"ר חגי בן-ארצי

המרכז ללימודי יסוד ביהדות

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

⁴ ניו-יורק תש"י.

⁵ הוצאת מכון המקדש וכרטא, ירושלים תשנ"ה.

⁶ ראו על כך בהרחבה בקונטרס "כוס חמישי" בהגדה שלמה של הרב כשר, הוצאת מכון תורה שלמה, ירושלים תשי"ז.

⁷ ראו, למשל, ב"הגדת המקדש" לרב אריאל: "המהדרים לקיים מצוות כוס חמישי אומרים: הנני מוכן ומזומן לקיים מצוות כוס חמישי כנגד לשון חמישי של לשונות הגאולה, שנאמר: 'והבאתי אתכם אל הארץ... ונתתי אותה לכם מורשה, אני ה' – ושותה כוס חמישי!'". ראוי להדגיש שכבר המהר"ל מפראג הנהיג שתיית כוס חמישית.

⁸ רעיון נוסף בכיוון זה ראו במאמרו של הרב ד"ר דוד מישלוב, "השלמה להגדת פסח לתושבי ארץ ישראל", דף שבועי לפרשת אחרי מות ופסח תשס"ה (מס' 597).